

Marek Osiewicz

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

Zróźnicowanie ekstensji tekstowej fonetycznych form obocznych w *Księgach o gospodarstwie* Piotra Krescentyna z 1549 roku

Wydane w 1549 roku w oficynie Heleny Unglerowej *Piotra Creſcentyna Księgi o gospodarſtwie, y o opatrzeniu rozmnożenia rozlicznych pożytkow, każdemu ſtanowi potrzebne*¹ (dalej skrót: *Cresc*) to pierwsza polskojęzyczna edycja tłumaczenia powstałego około 1300 roku, opartego na rzymskiej literaturze rolniczej dzieła Petrusa de Crescentiis pt. *Opus ruralium commodorum libri XIII*. Pod względem typograficznym, graficznym i językowym *Cresc* jest tekstem bardzo ciekawym. Już w 1930 roku Kazimierz Piekarski zwrócił uwagę na typograficzną niejednorodność jego Unglerowej edycji³: w zakresie rysunku liter składki A–Q (dalej skrót: *Cresc_I*) przedstawiają cechy właściwe drukom Unglerowym z 1538 roku, natomiast pozostała część tekstu (składki wstępne oraz składki R–Ii, dalej skrót: *Cresc_{II}*) prezentuje pod tym względem stan znany z *Kroniki* Marcina Bielskiego z 1551 roku⁴. Przyczynę Piekarski upatrywał we

¹ Podstawą prezentowanej analizy był mikrofilm egzemplarza będącego w posiadaniu Biblioteki Kórnickiej (sygn. oryginału: Cim.F.4078; sygn. mikrofilmu: Mf 4935).

² Zob. *Drukarze dawnej Polski. Od XV do XVIII wieku*, t. 1: *Małopolska*, cz. 1: *Wiek XV–XVI*, red. A. Kawecka-Gryczowa, Wrocław 1983, s. 314; W.R. Rzepka, W. Wydra, *Chrestomatia staropolska. Teksty do roku 1543*, Wrocław 1984, s. 375–376.

³ W 1571 roku ukazało się drugie jego wydanie, będące w rzeczywistości przedrukiem edycji z 1549 roku. Książka ta, wytłoczona w krakowskiej drukarni Stanisława Szarfenbergera, nosiła tytuł *O pomnożeniu y rozkrzewieniu wŕzelákich Pożytkow, Książ Dwojonaście: Ludziom Stanu kázdego, ktoryby ſię veźciwym Goſpodarſtwem bázwili, wielce potrzebne á pożyteczne. Teraz ná wielu mieſzczach z niemálą pilnoſćia poprawione á rozſzerzone, y znowu drukowane* (kopia egzemplarza dzieła udostępniona jest w Zachodniopomorskiej Bibliotece Cyfrowej, sygnatura oryginału: XVI.1078.II; identyfikator zasobu: <oai:zbc.ksiaznica.szczecin.pl:927>).

⁴ K. Piekarski, *Miscellanea bibliograficzne*, „Przegląd Biblioteczny” 1930, t. 4, z. 4, s. 423–424.

wcześniejszym powstaniu części zawartej w składkach A–Q – po jej złożeniu z jakiegoś powodu dalszych prac nad drukiem zaniechano. Zostały one podjęte po dziesięciu latach i wtedy dopiero doprowadzono wydanie dzieła do końca⁵. Po latach obserwacja niejednorodności tekstu pierwszej polskojęzycznej edycji *Ksiąg* odniesiona została również do innych poziomów tekstu: graficznego⁶ i językowego (fonetycznego, a także fleksyjnego)⁷ i znacznie poszerzona – okazało się bowiem, że z perspektywy graficzno-językowej jednorodność tekstu pomieszczonego w tym wydaniu jest zakłócona nie tylko zmianami objawiającymi się na granicy składek Q i R, ale także wieloma innymi, rozrzuconymi na przestrzeni obu wyodrębnionych przez Piekarskiego części tekstu (*Cresc*_I i *Cresc*_{II}).

Niniejszy artykuł stanowi kontynuację badań dotyczących nierównomiernej tekstowej dystrybucji form językowych w *Cresc*. Analizie poddane zostało tekstowe zróżnicowanie poświadczeń postaci fonetycznych wchodzących w skład czterech oboczności: spółgłoskowych *jestli* // *jesli* i *-mdl-* // *-mgl-* oraz samogłoskowych *miedzy* // *między* i *-miesz-* // *-mięsz-*. Cechą wspólną tych opozycji (prócz zróżnicowanej dystrybucji tekstowej w *Cresc*) jest ograniczenie ich występowania do pojedynczych leksemów (*jestli* // *jesli*, *miedzy* // *między*) lub jednorodnych genetycznie grup leksemowych (*-mdl-*, *-mdl-* // *-mgl-*, *-mgl-*, *-miesz-* // *-mięsz-*), a także to, że należą one do repertuaru oboczności fonetycznych dość często spotykanych w innych tekstach z I połowy XVI wieku⁸. Fakt ten umożliwia uzupełnienie wyników przeprowadzonej analizy o spostrzeżenia natury porównawczej.

Analiza zróżnicowania tekstowej dystrybucji wariantów tworzących wspomniane oboczności fonetyczne nie stanowi jednak w niniejszym artykule celu ostatecznego. Zgodnie z przyjętymi już w innych pracach założeniami, wyni-

⁵ Ibidem, s. 424.

⁶ Zob. M. Osiewicz, *Wariantywność graficzna „Ksiąg o gospodarstwie” Piotra Krescentyna z 1549 roku. Studium przypadku*, Poznań 2013.

⁷ Idem, *Wpływ zecera na ukształtowanie graficzno-językowe tekstu drukowanego. Uwagi wstępne do analizy „Ksiąg o gospodarstwie” z 1549 r.*, „LingVaria” 2012, t. 2 (14), s. 65–76; idem, *Oboczność „mię cię się // mie cie sie” w „Księgach o gospodarstwie” Piotra Krescentyna z 1549 roku*, „Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza” 2013, t. 20 (40), z. 1, s. 127–148; idem, „Deszcza” czy „deszczu”? Kilka uwag o pewnym „wypadku” zecerskim i o płynącej z niego nauce, „Język Polski” 2013, t. 93, z. 1, s. 299–309.

⁸ Zob. np. M. Bargieł, *Cechy dialektyczne polskich zabytków rękopiśmiennych pierwszej połowy XVI wieku*, Wrocław 1969, s. 145–152; T. Lisowski, *Polszczyzna początku XVI wieku. Problemy wariantywności i normalizacji fonetyki i fleksji*, Poznań 1999, s. 116–117; J. Migdał, *O języku Andrzeja Glabera z Kobylina. Studium normalizacji polszczyzny wczesnorennesansowej*, Poznań 1999, s. 79–80; M. Osiewicz, *Wariantywność leksemów w zakresie nieseryjnych zmian fonetycznych w listach polskich z I połowy XVI wieku*, Poznań 2007, s. 21–24, 84–85.

kającymi z rekonstrukcji procesu ręcznego składu tekstu w drukarni XVI-wiecznej⁹, tekstowe granice występowania poszczególnych wariantów bądź ich stanów frekwencyjnych zostaną wykorzystane do próby określenia zakresu wpływu zecera na kształt językowy badanego tekstu dokonanej na podstawie badania zjawiska ich zbieżności ze związanym z pracą składacza podziałem technicznym tekstu na składki¹⁰.

W świetle powyższych założeń materiał językowy poddany analizie w niniejszym artykule ma jeden zasadniczy mankament w postaci ograniczonej frekwencji. Ustalanie dokładnej granicy występowania danego zjawiska językowego czy graficznego jest bowiem w pełni możliwe jedynie w przypadku wysokiego nasycenia tekstu poświadczającymi go formami – tak wysokiego, by każda szpalta (najmniejsza wyodrębniana w niniejszej analizie jednostka delimitacyjna tekstu) poświadcziała przynajmniej jedną z wariantywnych postaci. Niestety, będące podstawą prezentowanej analizy oboczności fonetyczne poświadczone zostały w leksemach i grupach leksemowych o stosunkowo niskiej frekwencji tekstowej – w *Cresc* zdarzają się całe składki niepoświadczające ani jednej z wariantywnych postaci niektórych z wymienionych oboczności. Z uwagi na te ograniczenia podstawą przedstawionego w artykule wnioskowania o wpływie zecera na ukształtowanie językowe tekstu będzie odniesienie zróżnicowania tekstowej lokalizacji poszczególnych wariantów do segmentacji tekstu ustalonej podczas przeprowadzonej już analizy masowych zjawisk: graficznych (oznaczanie fonemów: /i/, /j/, /v/, /v̄/, /t/, /c/ i /s/¹¹) i fonetycznego (oboczność *mię cię się // mie cie sie*¹²), a ściślej rzecz ujmując – zjawisko zawierania się obszarów ograniczonej dystrybucji lub frekwencji analizowanych wariantów fonetycznych w obszarach tekstowych wyznaczonych zmiennymi dystrybucyjnymi innymi przebadanych już, ale licznie poświadczonych w *Księgach* zjawisk graficznych i fonetycznych.

Istotną część stosowanych metod badawczych stanowią metody wywodzące się z teorii wariantywności i normalizacji. W myśl przyjętych założeń metodologicznych analizie zostały poddane postaci fonetyczne, których wariantywność objawia się na poziomie formalnym przy zachowaniu jednej i tej samej funkcji¹³. Będącą efektem rywalizacji form wariantywność traktuje się nato-

⁹ Zob. M. Osiewicz, *Wariantywność graficzna...*, s. 33–38; idem, *Oboczność „mię cię się // mie cie sie”...*, s. 129.

¹⁰ Charakterystyka delimitacji arkuszowo-składkowej *Książ o gospodarstwie* z 1549 roku – zob. idem, *Wariantywność graficzna...*, s. 41–53.

¹¹ Ibidem.

¹² Idem, *Oboczność „mię cię się // mie cie sie”...*

¹³ Por. A. Heinz, *Pojęcie i rola wariantu językowego*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego” 1974, t. 32, s. 140.

miast jako narzędzie ewolucji języka – z perspektywy komunikacyjnej jest ona stanem niepożądanym i prowokuje normalizację¹⁴, która dokonuje się przez usuwanie wariantów pod pewnym względem „gorszych”¹⁵ na rzecz wariantów „lepszyc”¹⁶. Do badania stopnia znormalizowania poszczególnych wariantów użyto danych frekwencyjnych. W tym celu wykorzystano propozycję segmentacyjną Ireny Bajerowej¹⁷ zmodyfikowaną przez Wojciecha R. Rzepkę¹⁸, wedle której kolejne etapy procesu normalizacyjnego wyznaczane są przez następujące progi odsetkowe użycie wariantów: poniżej 51% – brak normy (skrót: BN), 51–74% – wstępna normalizacja (skrót: WN), 75–94% – niepełna normalizacja (skrót: NN), 95–100% – pełna normalizacja (skrót: PN).

1. Obecność *jestli* // *jesli*

W *Księgach* spójnik *jeśli* wystąpił w dwóch postaciach fonetycznych: *jestli* i *jesli*. Postać pierwotna *jestli* (stp. zrost *jest* + *li*¹⁹) poświadczona została 254 razy (85%; np. *ieftli* 39, 105, 115, 302, 349, 349, 355, 530, 537, *Jefthli* 27, *Jeftli* 113, *JEftli* 357, *ieftliby* 4, 112, *ieftliże* 305, 347, *Jeftliże* 113, 602, *Jeftliżeby* 145, 148, 527), postać uproszczona zapisana została 44 razy (15%; np. *iefli* 617, 649, 682, 684, *iefliże* 616, *Jefli* 684). Tekstowy rozkład tych form jest nierównomierny. Poświadczające wtórna postać spójnika zapisy typu *iefli* wystąpiły wyłącznie w *Cresc*_{II}, rywalizując w niej z wariantem *jestli* (*jesli* 44 razy // *jestli* 72 razy; 62% // 38%). W *Cresc*_I spójnik bezwyjątkowo zapisany został w postaci pierwotnej *jestli* (182 razy).

Dystrybucja tekstowa wariantów *jestli* i *jesli* w *Cresc*_{II} nie jest równomierna. Granica wyznaczona przez Piekarskiego nie znalazła odbicia w rozkładzie analizowanych wariantów – składki R, S, T, X, Y, Z i Aa, poświadczając bezwyjątkowe *jestli*, kontynuują stan występujący w *Cresc*_I (*jestli* 51 razy: R – 2 razy, S – 8, T – 6, U – brak poświadczeń, X – 6, Y – 4, Z – 20, Aa – 5). Składka Bb dokumentuje wyłącznie postać *jesli* (choć tylko 2 razy). W składce Cc powraca

¹⁴ I. Bajerowa, *Zmiany fleksji zaimków w XIX-wiecznej polszczyźnie ogólnej (normalizacja i przekształcenia normy)*, „Język Polski” 1980, 60, s. 105; eadem, *Znaczenie wariacji w ewolucji języka ogólnego*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego” 1986, 40, s. 19.

¹⁵ Np. należących do kategorii mniej licznej lub niestabilizowanej, uzależnionej, wtórnej; eadem, *Znaczenie wariacji...*, s. 21–22.

¹⁶ Np. liczniejszych lub ustabilizowanych, prymarnych; ibidem.

¹⁷ Eadem, *Zmiany fleksji zaimków...*, s. 110–111.

¹⁸ W.R. Rzepka, *Demorfologizacja rodzaju w liczbie mnogiej rzeczowników w polszczyźnie XVI–XVIII wieku*, Poznań 1985, s. 18–19.

¹⁹ A. Bańkowski, *Etymologiczny słownik języka polskiego*, t. 1, Warszawa 2000, s. 590 (hasło: jeśli); W. Boryś, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków 2005, s. 213 (hasło: jeśli).

bezwyczajkowe *jestli* (16 razy), jednak wraz z końcem tej składowki kończy się dominacja tego wariantu. Od składowki Dd aż do składowki [0]B w tekście używana jest prawie wyłącznie forma wtórna *jesli* (42 razy // *jestli* 5 razy: Dd 7 // 1, Ee 3 // –, Ff 6 // 1, Gg 9 // 1, Hh 11 // –, Ii 4 // 2, [0]A 1 // –, [0]B 1 // –).

Z przeprowadzonej analizy wynika, że po uwzględnieniu nierównomiernego rozkładu postaci *jestli* i *jesli* wariantywnością obu form odznacza się wyłącznie końcowy fragment tekstu, zawierający się w obszarze od składowki Dd do składowki [0]B, w którym dominuje wariant progresywny *jesli*, osiągający stan niepełnej normalizacji (89% użyć). W pozostałych częściach tekstu poświadczona została wyłącznie jedna z obocznych postaci: w przeważającej części bezwajątkową normę stanowi postać pierwotna *jestli* (od składowki A do składowki Aa, szpalty 1–572, a także w składce Cc; łącznie: 592 szpalty, 79% całego tekstu *Ksiąg*²⁰), w niewielkim obszarze zaś bezwajątkowo poświadczona została postać *jesli* (tylko 2 razy, składowka Bb). W części z bezwajątkową postacią tradycyjną *Cresc* pozostaje zgodny z większością zabytków z I połowy XVI wieku uwzględnionych przez *Słownik polszczyzny XVI wieku* (dalej skrót: *SPXVI*) (12 tekstów: *BierRaj*, *PowUrb*, *OpecŻywList*, *ForCnR*, *BielŻyw*, *BielŻywGlab*, *GlabGad*, *MiechGlab*, *KłosAlg*, *WróbŻołt*, *RejRozpr*, *LudWieś*). Stan zawarty w skławkach Bb i Dd–[0]B (dominacja lub bezwajątkowość wariantu *jesli*) również nie jest odosobniony: poświadczają go łącznie 7 tekstów: dominacja *jesli* – 3 teksty: *MetrKor* 7 // 25, *ZapWar* 3 // 14, *TarDuch* 4 // 3; wyłączne *jesli* – 4 teksty: *March*², *March*³, *BierEz*, *LibLeg*). Zwraca uwagę fakt, iż poświadczane w rozkładzie obu wariantów kontrasty tekstowe w większości przypadków mają charakter zasadniczy, konstytuowany nieobecnością jednego z dwóch opozycyjnych wariantów.

2. Oboczność -mdl-, -mdł- // -mgl-, -mgl-

W *Księgach* leksemy z rodziny wyrazowej pochodzącej od przymiotnika *mdly* poświadczane zostały 95 razy. Formy z zachowaną grupą pierwotną²¹ -mdl- i -mdł- wystąpiły 25 razy (26%; np. *mdleią* 659, *mdleifza* 523, *mdleyfza* 673, *mdleyfzą* 639, *mdla* 115, *mdle* 96, 107, 114, 136, *mdłego* 547, *Mdłofc* R8v, *mdłofci* 257, 262, 263, 466, *omdlenie* 262, *fie* [...] *zemdlila* 612, *zemdli*

²⁰ Objętość całego tekstu *Cresc* (łącznie z częścią redakcyjną: przedmową Heleny Unglerowej i indeksem) w przybliżeniu (niewielka część tekstu złamana jest jednokolumnowo) wynosi 748 szpalt.

²¹ Zob. np. A. Bańkowski, op.cit., t. 2, Warszawa 2000, s. 158 (hasła: mdleć, mdlić, mdławy, mdły); W. Boryś, op.cit., s. 318–319 (hasło: mdły).

638, *zemdlony* 249, *zemdłocią* 257), postaci z uproszczoną grupą²² *-mgl-*, *-mgl-* poświadczone zostały 70 razy (74%; np. *by* [...] *mglało* 391, *mgleią* 555, *mgleyfzą* 380, *Mgleyfze* 343, *mgleyfze* 322, 345, 596, *mgleyfzy* 374, 542, *mgleyfzym* 596, *mgłofci** 492, *mgła* 319, *mgle* 405, 425, 434, 553, 653, *mgłego* 547, 679, *mgle°* 281, *mgley* 315, *mgło* 91, 175, 684, *mgłofci* 281, 363, 439, 493, 268, *mgłość* 224, 366, 534, *mgły* 424, 513, *namgleyfzy* 144, *omglawfzy* 634, *omglenia* 529, *omglewania* 525, *zemglałe* 596, *zemgłiła* 315, *zemgłona* 309). Udział członów analizowanej opozycji nie jest jednak w obu wyodrębnionych przez Piekarskiego częściach tekstu taki sam. W *Cresc*_I formy z grupą *-mdl-*²³ występują częściej niż w *Cresc*_{II} (*Cresc*_I: *-mdl-* 16 razy // *-mgl-* 32 razy, 33% // 67%; *Cresc*_{II} – 9 razy // 38 razy, 19% // 81%), jednak pod względem liczebności poświadczeń mimo to pozostają – podobnie jak w *Cresc*_{II} – postaciami wyraźnie defensywnymi. Ze szczegółowej analizy dystrybucji tekstowej obu postaci fonetycznych wynika, że ich rozkład jest mniej więcej równomierny tylko w *Cresc*_{II} – formy z *-mdl-* nie tworzą tam zwartej grupy poświadczeń (por. składki: R – *-mgl-* – 5 razy, S – *-mgl-* – 2, T – *-mgl-* – 3, U – *-mdl-* – 1, X – *-mgl-* – 7, Y – *-mdl-* – 1 // *-mgl-* – 1, Z – *-mdl-* – 1 // *-mgl-* – 6, Aa – *-mgl-* – 3, Cc – *-mgl-* – 3, Dd – *-mdl-* – 1, Ee – *-mgl-* – 1, Ff – *-mdl-* – 2 // *-mgl-* – 1, Gg – *-mdl-* – 1 // *-mgl-* – 1, Hh – *-mdl-* – 1 // *-mgl-* – 2, Ii – *-mgl-* – 3, [0] C – *-mdl-* – 1), choć zauważyć należy, że większość form pierwotnych wystąpiła w drugiej połowie tej części tekstu (od składki Dd). W *Cresc*_I rozkład obu wariantów jest bardziej uporządkowany. Stan nieomal bezwyjątkowych poświadczeń postaci z pierwotną grupą *-mdl-* charakteryzuje dwa obszary: zawierający się między szpaltą 70 a szpaltą 136 (składki C, D, E oraz znaczna część składki F; łącznie w tym obszarze *-mdl-* – 7 razy // *-mgl-* – 1 raz) oraz zlokalizowany w obrębie kolumn 249–263 (składka L, tylko *-mdl-* – 6 razy). Pozostałe obszary tekstowe to miejsca w większości prawie bezwyjątkowej dominacji wariantu wtórnego *-mgl-*: szpalty 4–45 (składki A i B, *-mdl-* – 3 razy // *-mgl-* – 10 razy), szpalty 144–224 (końcowa część składki F oraz składki H i K; łącznie w tym obszarze *-mdl-* – 3 razy) i szpalty 268–385 (składki M–Q; tylko *-mgl-* – 18 razy). Podkreślić jednak należy, że ostatni z wymienionych obszarów ciągłych poświadczeń wariantów z grupą *-mgl-* nie kończy się na szpalcie 385, lecz ciągnie dalej, w zasadzie (jeśli pominąć 3 odstępstwa) aż do końca składki Aa (czyli do szpalty 572). Tym samym tekstowy rozkład wariantów z grupami *-mdl-* i *-mgl-* nie potwierdza granicy tekstowej wyznaczonej przez Piekarskiego.

²² Ibidem.

²³ Od tego miejsca symbolem grup *-mdl-*, *-mdl-* i *-mgl-*, *-mgl-* będą – odpowiednio – oznaczenia: *-mdl-* i *-mgl-*.

Z powyższych ustaleń wynika, że w przeważającej części *Ksiąg* rozpodobniona grupa *-mgl-* ma status wariantu objętego pełną lub niepełną normalizacją (pełna normalizacja – szpalty: 138–249; niepełna normalizacja – szpalty: 12–60, 268–572; łącznie: 463 szpalty, 62% całego tekstu). Przewagą form z *-mgl-* odznacza się również fragment tekstu zawierający się w szpaltach 573–R10v (176 kolumn; obszar charakteryzujący się dominacją form z tą grupą ma zatem objętość 639 szpalt, czyli 85% całego tekstu). Z dotychczasowych badań wynika, że postaci tego typu mają w polszczyźnie I połowy XVI wieku wyraźnie ograniczony zasięg – występują głównie w tekstach o proveniencji wielkopolskiej i mazowieckiej²⁴. Pod względem wysokiej frekwencji form z rozpodobnioną grupą *-mgl-* *Cresc* wykazuje podobieństwo do tekstów Glabera, w których postaci te osiągają pułap 90,41% użycia (niepełna normalizacja) – w obliczu wysuniętej przez Annę Pankowicz²⁵ hipotezy o Glaberowskim autorstwie przekładów *Ksiąg* fakt ten ma szczególną wymowę.

3. Oboczność *miedzy* // *między*

W *Księgach* przyimek *miedzy* (*między*) poświadczony został 321 razy. Postać pierwotna, bez samogłoski nosowej²⁶, wystąpiła 270 razy (83%; np. *Miedzi* 3, *miedzi* 54, 56, 80, 105, 127, 129, 140, 315, 433, 498, 600, 601, 605, 684, *MJedzy* 616), postać wtórna²⁷ – *między* – zapisana została 51 razy (17%; np. *między* 381a, 513, 514, 519, 564, 571, 572, 605, 688–689, R4v, *Między* 521, 610). Uwzględnienie podziału zaproponowanego przez Piekarskiego zmienia obraz analizowanej oboczności. *Cresc*_I poświadcza wyłącznie postać pierwotną bez nosówki (197 razy), z czego wynika, że wszystkie formy omawianego przyimka wystąpiły w *Cresc*_{II}, w którym stosunek wystąpień *miedzy* // *między* wynosi 73 // 51, 59% // 41%. Dodać należy, że dystrybucja obocznych zapisów przyimka wykazuje zależność od wyznaczonej przez Piekarskiego granicy między *Cresc*_I a *Cresc*_{II} – pierwsza forma z samogłoską nosową zapisana została w obrębie szpalty 381a, będącej pierwszą szpaltą drugiej części tekstu. Dalsze

²⁴ M. Bargieł, op.cit., s. 146, 148, 149; M. Osiewicz, *Wariantywność w zakresie realizacji grup spółgłoskowych w listach polskich z pierwszej połowy XVI wieku (kontynuanty połączeń *sǫ, *zǫ, *žǫ, *(s)ъc-, *(z)дъc- oraz grupy (-)vš-, (-)xv-, -dl-)*, „Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza” 2010, 16 (36), s. 194–195.

²⁵ A. Pankowicz, *Najstarszy polski druk z zakresu gospodarstwa wiejskiego (Piotr Krescentyn, „Księgi o gospodarstwie...” Kraków 1549 r.)*, „Zeszyty Naukowe Akademii Rolniczej w Krakowie. Historia Rolnictwa” 1979, 150, z. 4, s. 57–60.

²⁶ A. Bańkowski, op.cit., t. 2, s. 183 (hasło: między); W. Boryś, op.cit., s. 327 (hasło: między).

²⁷ Ibidem.

poświadczenia analizowanej oboczności w *Cresc*_{II} wykazują zróżnicowanie wyraźnie zależne od lokalizacji składkowej. Obszar tekstu rozpoczynający się od szpalty 381a poświadcza przewagę formy *między* nad *miedzy*. Stan taki ciągnie się do szpalty 421 (*miedzy* 6 razy // *między* 9 razy, 40% // 60%). W obszarze zawierającym się w kolumnach 424–510 znów nieomal bezwyjątkowo występuje *miedzy* (27 razy // *między* 3 razy, 90% // 10%). Od szpalty 513 aż do końca składki Aa (czyli do szpalty 572) dominuje wariant z samogłoską nosową (17 razy // *miedzy* 3 razy, 85% // 15%). W pozostałych składkach *Cresc*_{II} nieznacznie przeważa wariant bez samogłoski nosowej (37 razy // 22 razy, 63% // 37%).

Z przeprowadzonych badań wynika, że pod względem stanu analizowanej oboczności tendencje najczęściej objawiające się w pozostałych tekstach drukowanych z I połowy XVI wieku prezentują *Cresc*_I i 40-szpaltowy obszar w *Cresc*_{II} (430–510), poświadczające bezwyjątkową bądź zdecydowaną dominującą postać tradycyjną *miedzy* (łącznie: 425 kolumn, 57% całego tekstu) – stan taki jest właściwy większości źródeł *SPXVI* pochodzących z pierwszego półwiecza²⁸ (regule tej wymykają się jedynie dwa teksty, *nota bene* wydane u Unglerowej: *Żywot Józefa Mikołaja Reja* z 1545 roku, poświadczający wyłącznie postacią *między*, oraz *Historija o żywocie [...] Aleksandra Wielkiego*, wydana w 1550 roku, dokumentująca zdecydowaną przewagę postaci z samogłoską nosową: *miedzy* 1 raz // *między* 29 razy, 3% // 97%). Postaci pierwotne dominują również w listach polskich z lat 1525–1550 (*miedzy* 23 razy // *między* 6 razy, 79% // 21%)²⁹. Pozostałe fragmenty tekstu (*Cresc*_{381a-429}, *Cresc*₅₁₁₋₅₇₂, *Cresc*_{573-R10v}), stanowiące porównywalny pod względem objętościowym z pozostałą częścią *Cresc* (choć nieco mniejszy) obszar tekstowy (323 szpalty, 43% całego tekstu), nawiązują do zaznaczającej się w XVI wieku jeszcze dość nieznacznie (*SPXVI*: *miedzy* 6747 razy // *między* 1101 razy, 86% // 14%) przyszłej normy – dotyczy to zwłaszcza fragmentu tekstu zawierającego się w szpaltach 511–572, w którym wtórne formy z samogłoską nosową osiągnęły zaskakująco wysoki pułap 85% użycia (niepełna normalizacja). Podkreślić należy, że z przeprowadzonej analizy porównawczej wynika, iż stan pełnej lub niepełnej normalizacji wariantu *między* w I połowie XVI wieku spotykany jest wyłącznie w drukach wytłoczonych w drukarni Heleny Unglerowej.

²⁸ *BierEz miedzy* – 30 razy // *między* – 1 raz, *OpecŻyw* – 99 // 17, *FalZiol* – 142 // 5, *MiechGlab* – 35 // 1, *WróbŻolt* – 22 // 1, *SeklKat* – 13 // 5; bezwyjątkowe *miedzy*: *ZapWar* – 53, *ForCnR* – 6, *BartBydg* – 2, *GlabGad* – 32, *KlosAlg* – 2. Łącznie w tej grupie tekstów: *miedzy* – 436 // *między* – 30, 94% // 6%. Por. też T. Lisowski, op.cit., s. 116–117.

²⁹ M. Osiewicz, *Wariantywność leksemów...*, s. 22. W pracy tej analiza została ograniczona do małej grupy 15 listów – w pozostałych 217 ekscerpowanych tekstach samogłoska nosowa w pozycji śródgłosowej zapisana została za pomocą litery „e”.

4. Oboczność *-miesz-* // *-mięsz-*

W analizowanym tekście wyrazy pochodzące od prasłowiańskiego czasownika **mešbka-ti*³⁰ poświadczone zostały 81 razy. Wśród nich postaci pierwotne bez samogłoski nosowej wystąpiły 74 razy (91%; np. *by* [...] *ſie* [...] *mieſkało* 81, *by ſie* [...] *omieſzkało* 690–691, *mieſkaią* 541, *mieſzkaią* 642, 650, *mieſzkał* Za11, *mieſzkania* 20, *mieſzkaniu* 545, 598, *omieſzkawaj* 690–691, *przemieſzkawać* 490, *przemieſzkawaj* 40, *zmieſzkać* 168, 154, 195), postaci z wtórną nosowością – 7 razy (9%; *mieſzkaniu* 13, 17, 23, *mieſzkaiącich* 16, *ſie* [...] *omieſzkawa* 38, *omieſzkaniu* 41, *mieſzkaiąc* 110). Formy typu *mięszkać* wystąpiły wyłącznie w *Cresc*_I (7 razy, 29% // *miesz-* 17 razy, 71%); w *Cresc*_{II} panuje bezwyjątkowe *-miesz-* (57 razy). Wariantywność charakteryzuje zatem tylko pierwszą część zabytku.

Zwraca uwagę fakt wyraźnie ograniczonego tekstowo charakteru występowania form typu *mięszkać* w *Cresc*_I. Postaci te występują wyłącznie w początkowej części tekstu (dokładnie: od szpalty 14 do szpalty 110), rywalizując, co prawda, z wariantami o charakterze pierwotnym, ale osiągając przy tym dość wysoki pułap użycia: *-miesz-* 10 razy // *-mięsz-* 7 razy, 59% // 41%. Pozostała część *Cresc*_I (czyli od szpalty 145 aż do końca składki Q) poświadcza bezwyjątkowe *-miesz-*, łącząc się w sposób ciągły z *Cresc*_{II} i tworząc opozycyjny w stosunku do szpalt 14–110 obszar wyłącznych wystąpień postaci bez samogłoski nosowej (61 razy). Z analizy tej wynika zatem, że w przeważającej pod względem objętościowej części tekstu (623 kolumny, 83%) *Cresc* reprezentuje stan właściwy polszczyźnie I połowy XVI wieku – wśród pochodzących z tego okresu źródeł *SPXVI* dominację wtórnych form z samogłoską nosową poświadczają tylko dwa teksty, w dodatku rękopiśmienne: *Liber maleficorum* (*-miesz-* 34 razy // *-mięsz-* 56 razy) oraz słownik Bartłomieja z Bydgoszczy (tylko *-mięsz-* 2 razy); w pozostałych tekstach prawie zawsze (prócz *ZapWar*) zdecydowanie dominuje użycie wariantu pierwotnego (*RejPs* – *-miesz-* – 12 razy // *-mięsz-* – 4 razy, *ZapWar* – 5 // 5, *BierEz* – 36 // 3, *HistJóz* – 5 // 1, *MiechGlab* – 39 // 1, *BierRozm* – 3 // 1, *RejKup* – 15 // 1; łącznie: *-miesz-* – 115 //

³⁰ W. Boryś, op.cit., t. 2, s. 326 (hasło: mieszkąć). A. Bańkowski wywodzi stp. *mieszkać* z psł. **mešbkatī*. Badacz ten, rozróżniając dwie grupy pochodników czasownika (*mieszkać* ‘zaniedbywać; zwlekać, ociągać się’ oraz prawdopodobnie czeskiego pochodzenia *mieszkać* ‘przebywać gdzieś stale’), formy z wtórną nosowością traktuje jako właściwe grupie ostatniej; A. Bańkowski, op.cit., t. 2, s. 181–182 (hasło: mieszkąć 1, mieszkąć 2). Zgromadzony materiał nie potwierdza tej tezy – postaci z wtórną nosowością poświadczone zostały w obu grupach leksemowych (‘zaniedbywać’ – 2 razy // ‘przebywać gdzieś stale’ – 5 razy). Podobny wniosek sformułowany został na podstawie analizy materiału poświadczanego w listach polskich z lat 1525–1550; zob. M. Osiewicz, *Wariantywność leksemów...*, s. 23, przyp. 100.

-mięszk- – 16, 88% // 12%). Tym bardziej zatem na tym tle wyróżnia się fragment tekstu zawierający się w szpaltach 12–137, w którym odnotowano dość wysoki pułap użycie wariantu wtórnego *-mięszk-* (7 razy // *-miesz-* 10 razy, 41% // 59%), wyraźnie nawiązujący do tendencji językowej charakteryzującej w tym okresie teksty rękopiśmienne (fakt ten potwierdza również stosunkowo wysoki odsetek użycie tego wariantu w listach polskich z II ćwierci XVI wieku – *-miesz-* 10 razy // *-mięszk-* 24 razy, 29% // 71%)³¹.

5. Wnioski

5.1. Stopień i zakres tekstowego różnicowania analizowanych oboczności

Analiza stanu i tekstowej dystrybucji wariantów *jestli // jesli*, *-mdl- // -mgl-*, *miedzy // między* i *-miesz-* // *-mięszk-* upoważnia do wyodrębniania w *Cresc* 12 obszarów tekstowych różniących się dynamiką poświadczeń analizowanych form fonetycznych (tabela 1). Podkreślić należy, że z uwagi na niską frekwencję analizowanych wariantów nie sposób na podstawie ich zróżnicowanej dystrybucji ustalić bezwzględnych granic tekstowych o odmiennym stanie poszczególnych oboczności. Faktem jednak jest, iż spora część tych dyferencji wpisuje się w siatkę granic tekstowych ustalonych na podstawie masowych zjawisk graficznych³² i wariantywności *się // sie* – większość odmiennych, omówionych w niniejszym artykule stanów obocznościowych zawiera się w wyznaczonych już na podstawie poprzednich analiz obszarach tekstowych *Cresc*.

Przedstawione w tabeli 1 dane pozwalają wnioskować o zróżnicowanym stopniu tekstowej dyferencji wariantów współtworzących poszczególne oboczności. Z analizy porównawczej wartości współczynnika zmienności poświadczeń form wariantywnych $\bar{x}(D\%)$ wynika, że największym zróżnicowaniem tekstowej dystrybucji oznaczają się warianty wchodzące w skład oboczności *jestli // jesli* ($\bar{x}(D\%) - 96,3$). Stosunkowo wysoką wartość współczynnika zmienności osiąga również w przypadku form z grupami *-mdl- // -mgl-* ($\bar{x}(D\%) - 76$); o wysokim stopniu tekstowego różnicowania ich wystąpień świadczy też najwyższa liczba ujawniających się kontrastów tekstowych (6 granic tekstowych; dla porównania: *jestli // jesli* – 3, *miedzy // między* – 4, *-miesz-* // *-mięszk-* – 2). Najniższym stopniem tekstowego różnicowania poświadczeń

³¹ M. Osiewicz, *Wariantywność leksemów...*, s. 23. Analizę ograniczono do grupy 19 listów – pozostała część listów (213 tekstów) nie różnicuje pisowni głosek [e] oraz [ę] w śródgłosie.

³² Ibidem; idem, *Oboczność „mię cię się // mie cie sie”...*

odznaczają się oboczności *miedzy // między* i *-mieszk- // -mięszk-*, w przypadku których współczynnik zmienności $\bar{x}(D\%)$ przybiera wartości prawie o połowę (*miedzy // między* – 58,25) i o ponad połowę (*-mieszk- // -mięszk-* – 41) niższe niż w przypadku oboczności osiągającej najwyższe jego wskazania (*jestli // jeśli* – 96,3). Szczególnie niskim stopniem zróźnicowania odznacza się dystrybucja oboczności *-mieszk- // -mięszk-* ($\bar{x}(D\%)$ – 41), o czym świadczy również niewielka liczba granic zaznaczających się w tekstowym rozkładzie tworzących ją wariantów (2 granice tekstowe).

Spółród 11 granic tekstowych wyodrębnionych na podstawie analizy zróźnicowania tekstowego poświędzeń badanych form szczególnie mocno wyróżnia się granica przebiegająca między szpaltami 572 a 573 – zaznaczyła się ona w dystrybucji tekstowej trzech oboczności (*jestli // jeśli*, *-mdl- // -mgl-*, *miedzy // między*). Granica ta odznacza się również najwyższą wartością wskaźnika $\sum D\%$, ilustrującego istotność konstytuujących ją kontrastów dystrybucyjnych: $\sum D\%(572/573) = 177$ (zob. kolumna 14 tabeli 1). Powtarzalność podziałów tekstowych jest też właściwa granicom przebiegającym między szpaltami 11/12 i 137/138 (w obu przypadkach tworzą je kontrasty zaznaczające się w dystrybucji tekstowej dwóch tych samych oboczności: *-mdl- // -mgl-* i *-mieszk- // -mięszk-*); choć wskaźnik sumaryczny $\sum D\%$ znaczną wartość przybiera tylko w odniesieniu do granicy 137/138 (128,5; granica 11/12 – 80). Pozostałe granice tekstowe konstytuowane są przez zmiany dystrybucji tekstowej wariantów należących do pojedynczych oboczności – wśród nich na uwagę zasługują dwie granice wyróżniające się kontrastami rzędu 100% (249/250 – *-mdl- // -mgl-*, 591/592 – *jestli // jeśli*).

Z porównania kontrastów zaznaczających się w tekstowej dystrybucji analizowanych oboczności z podziałami konstytuowanymi przez rozbieżności w zakresie stanu poszczególnych oboczności graficznych³³ wynika, że podziały obu typów pozostają w większości przypadków zbieżne. Aż 8 z wyodrębnionych 11 granic tekstowych pokrywa się z granicami wyznaczonymi na podstawie zjawisk graficznych; są to granice przebiegające między szpaltami: 11/12, 60/61, 137/138, 249/250, 267/268, 384/381a, 429/430, 572/573. Podkreślić należy, że większość z nich (5 granic) w zakresie dystrybucji form graficznych charakteryzuje się znacznym poziomem istotności (10 i więcej zmiennych zjawisk, wartość wskaźnika sumarycznego $\sum D\%$ powyżej 11/12 – 10 zjawisk, $\sum D\% = 394,5$; 137/138 – 26, $\sum D\% = 773,6$; 249/250 – 12, $\sum D\% = 296$; 384/381a – 25, $\sum D\% = 271,6$; 572/573 – 11, $\sum D\% = 189$). Pozostałe dyferencjacje, cechujące rozkład tekstowy wariantów *miedzy // między* (510/511) i *jestli // jeśli* (579/580 i 604/605), nawet w przybliżonym stopniu nie pokrywają się

³³ Zob. idem, *Wariantywność graficzna...*, s. 333–352.

z dotychczas wyodrębnionymi w *Cresc* tekstowymi kontrastami graficznymi³⁴. Dodać należy, że poświadczane przez dystrybucję tekstową analizowanych wariantów granice tekstowe tylko w dwóch miejscach są zbieżne z podziałami wyodrębnionymi na podstawie analizy lokalizacyjnego rozkładu obocznych form *się // sie*. Są to granice usytuowane między kolumnami 137/138 i 249/250, a więc w miejscach znacznie skonstrastowanych pod względem tak graficznym, jak i fonetycznym.

Zaznaczyć należy, że wskazywana przez Kazimierza Piekarskiego granica typograficzna przebiegająca między składkami Q i R (dokładniej: między szpaltami 384 i 381a) znalazła odbicie w tekstowej repartycji wariantów tylko jednego typu – należących do oboczności *miedzy // między*. Co warto podkreślić – zaznaczający się między stykającymi się w tym miejscu obszarami tekstowymi kontrast frekwencji użyć form *miedzy* i *między* jest znaczny, ale nie skrajny (60%: *Cresc*₁₋₃₈₄ *miedzy* – 100% – *Cresc*_{381a-429} *miedzy* – 6 razy, 40% // *między* – 9 razy, 60%). W przypadku pozostałych analizowanych w niniejszym artykule oboczności fonetycznych stan po obu stronach granicy szpaltowej 384/381a jest niemal identyczny (uwaga ta dotyczy zwłaszcza oboczności *jestli // jeśli* oraz *-mieszk- // -mięszk-* – po obu stronach tej granicy panują bezwyjątkowe formy *jestli* i *-mieszk-*). Przypomnieć trzeba, że analiza tekstowej dystrybucji oboczności *się // sie* również nie wykazała różnicowań pokrywających się z tą granicą³⁵. Znacznie osłabia to tezę o odległym czasie uformowania obu części tekstu, choć niewykluczone, że dzielący rzekomo powstanie obu części *Cresc* okres dziesięciu lat jest zbyt krótki, by między obiema jego częściami zaznaczyły się istotne i liczne różnice natury fonetycznej³⁶.

5.2. Wpływ zecera

W dotychczas przeprowadzonych analizach poświęconych nierównomiernej dystrybucji wariantywnych form graficznych i fonetycznych przyjęto, że o wpływie zecera na dane zjawisko świadczy zbieżność jego tekstowych granic z podziałem tekstu na składki³⁷. W przypadku wariantów tworzących omawiane w niniejszym tekście oboczności wnioskowania tego typu w sposób bezpośredni

³⁴ Z tego powodu też są granicami umownymi, przybliżonymi – z uwagi na sporadyczność poświadczeń trudno wyznaczyć dokładną, międzyszpaltową granicę ich występowania (te umowne granice wyznaczone zostały tam, gdzie wystąpiła ostatnia forma charakteryzująca pierwszy z porównywanych obszarów tekstowych).

³⁵ Idem, *Oboczność „mię cię się // mie cie sie”*..., s. 143.

³⁶ Por. też idem, *Wariantywność graficzna*..., s. 407.

³⁷ Ibidem, s. 37–38; idem, *Oboczność „mię cię się // mie cie sie”*..., s. 129–130.

nie da się zastosować z uwagi na wspomniane już ich niemasyowy charakter. Zwraca jednak uwagę fakt, iż wyodrębniające się obszary tekstowe o różnym stopniu znormalizowania poszczególnych wariantów w większości przypadków wpisują się w delimitację tekstu ustaloną na podstawie analizy tekstowego zróżnicowania masowo poświadczonych w nim zjawisk graficznych. Na podstawie takiego właśnie wzajemnego zawierania się obszarów obu typów można w sposób pośredni próbować ustalić ewentualną zależność zaobserwowanych zmian w tekstowym rozmieszczeniu form fonetycznych od czynników technicznych (zecerskich).

W takim ujęciu najsilniejszy związek z delimitacją zecerską (międzyskładkową) wykazuje tekstowa dystrybucja form współtworzących oboczność *miedzy // między* – w ich rozkładzie aż 3 granice tekstowe (z 4, a więc większość) pokrywają się z granicami składek: 384/381a (granica między składkami Q i R), 429/430 (między S i T) oraz 572/573 (między Aa i Bb)³⁸. Z dużą dozą prawdopodobieństwa można zatem wnioskować, że za tekstowe zróżnicowanie rozkładu tych form odpowiadał czynnik zecerski, np. opracowywanie każdej składki przez innego zecera lub przez inny zespół zecerów – co jest bardzo prawdopodobne z uwagi na odmiennosc stanów frekwencyjnych tej oboczności poświadczanych w każdym z wyodrębnionych obszarów tekstowych. W mniejszym stopniu zależność taka zaznaczyła się w przypadku oboczności *jestli // jeśli* i *-mdl- // -mgl-* – w obu przypadkach dotyczy ona jednej i tej samej granicy tekstowej: 572/573 (granica między składkami Aa i Bb). Wymowa tej zależności jest niewielka, zwłaszcza w przypadku oboczności *-mdl- // -mgl-*, ze względu na niewielki kontrast frekwencyjny zaznaczający się w tym miejscu (29%: $Cresc_{511-572}$ *-mdl-* – 3 razy, 6% // *-mgl-* – 45 razy, 94%, $Cresc_{573-R10v}$ – 6 razy, 35% // 11 razy, 65%). Nieco inaczej interpretować należy tę zbieżność w odniesieniu do oboczności *jestli // jeśli* – w jej przypadku granica ta konstytuowana jest przez skrajny kontrast dystrybucyjny (100%: $Cresc_{1-572}$ – tylko *jestli*, $Cresc_{573-591}$ – tylko *jesli*), poza tym w jej rozkładzie zaznacza się jeszcze jedna ważna zależność, niewypływająca z ustaleń dotyczących wariantywności masowych zjawisk graficznych – powracający od szpalty 592 i ciągnący się aż do szpalty 604 stan bezwyjątkowych poświadczeń wariantu pierwotnego *jestli* w istocie jest obszarem zawierającym się w granicach składki Cc (szpalty 590–605). Wnioskować zatem należy o równie silnej jak w przypadku oboczności *miedzy // między* zależności dystrybucji wariantywnych form *jestli // jeśli* od czynników zecerskich (3 granice tekstowe zbieżne z podziałem składkowym: 572/573 – granica między składkami Aa i Bb, 589/590 – między Bb i Cc, 605/606 – między Cc i Dd).

³⁸ Por. idem, *Wariantywność graficzna...*, s. 49–53 i 343.

5.3. Struktura fonetycznej normy tekstowej w poszczególnych częściach *Cresc*

Interesujących informacji dostarcza zestawienie stopnia znormalizowania poświadczonych w poszczególnych częściach *Cresc* wariantów, uwzględniające ich podział na warianty regresywne oraz progresywne – pokazuje ono bowiem stopień zaangażowania tworzących je zecerów (być może też i redaktorów) w procesy zmierzające do wykształcenia nowej normy. Ponieważ oba typy wariantów mogą być efektem zarówno pojawiania się nowych form, jak i trwania zjawisk obecnych w języku od dawna, w prezentowanym niżej zestawieniu ukazującym strukturę normy fonetycznej każdego z wyodrębnionych na podstawie przeprowadzonej analizy obszarów tekstowych wyszczególniono cztery typy form wariantów: tradycyjno-regresywne, innowacyjno-regresywne, tradycyjno-progresywne oraz innowacyjno-progresywne.

- Cresc*₁₋₁₁ 1) warianty tradycyjno-regresywne – PN *jestli* (100%), *miedzy* (100%); 2) innowacyjno-regresywne – BN *-mgl-* (50%); 3) tradycyjno-progresywne – PN *-miesz-* (100%); BN *-mdl-* (50%);
- Cresc*₁₂₋₆₀ 1) warianty tradycyjno-regresywne – PN *jestli* (100%), *miedzy* (100%); 2) innowacyjno-regresywne – NN *-mgl-* (89%); BN *-mięsz-* (46%); 3) tradycyjno-progresywne – WN *-miesz-* (54%); BN *-mdl-* (11%);
- Cresc*₆₁₋₁₃₇ 1) warianty tradycyjno-regresywne – PN *jestli* (100%), *miedzy* (100%); 2) innowacyjno-regresywne – BN *-mgl-* (12,5%), *-mięsz-* (25%); 3) tradycyjno-progresywne – NN *-mdl-* (87,5%), *-miesz-* (75%);
- Cresc*₁₃₈₋₂₄₉ 1) warianty tradycyjno-regresywne – PN *jestli* (100%), *miedzy* (100%); 2) innowacyjno-regresywne – PN *-mgl-* (100%); 3) tradycyjno-progresywne – PN *-miesz-* (100%);
- Cresc*₂₅₀₋₂₆₇ 1) warianty tradycyjno-regresywne – PN *jestli* (100%), *miedzy* (100%); 2) tradycyjno-progresywne – PN *-mdl-* (100%);
- Cresc*₂₆₈₋₃₈₄ 1) warianty tradycyjno-regresywne – PN *jestli* (100%), *miedzy* (100%); 2) innowacyjno-regresywne – PN *-mgl-* (100%);
- Cresc*_{381a-429} 1) warianty tradycyjno-regresywne – PN *jestli* (100%); BN *miedzy* (40%); 2) innowacyjno-regresywne – PN *-mgl-* (100%); 3) innowacyjno-progresywne – WN *między* (60%);

- Cresc*_{430–510} 1) warianty tradycyjno-regresywne – PN *jestli* (100%); NN *miedzy* (90%); 2) innowacyjno-regresywne – NN *-mgl-* (92%); 3) tradycyjno-progresywne PN *-miesz-* (100%); BN *-mdl-* (8%); 4) innowacyjno-progresywne – BN *między* (10%);
- Cresc*_{511–572} 1) warianty tradycyjno-regresywne – PN *jestli* (100%); BN *miedzy* (15%); 2) innowacyjno-regresywne – NN *-mgl-* (90%); 3) tradycyjno-progresywne – PN *-miesz-* (100%); BN *-mgl-* (10%); 4) innowacyjno-progresywne – NN *między* (85%);
- Cresc*_{573–591} 1) warianty tradycyjno-regresywne – PN *miedzy* (100%); 2) tradycyjno-progresywne – PN *-miesz-* (100%); 3) innowacyjno-progresywne – PN *jesli* (100%);
- Cresc*_{592–612} 1) warianty tradycyjno-regresywne – PN *jestli* (100%); NN *miedzy* (79%); 2) innowacyjno-regresywne – WN *-mgl-* (75%); 3) tradycyjno-progresywne – PN *-miesz-* (100%); BN *-mdl-* (25%); 4) innowacyjno-progresywne – BN *między* (21%);
- Cresc*_{613–R10v} 1) warianty tradycyjno-regresywne – WN *miedzy* (51%); BN *jestli* (11%); 2) innowacyjno-regresywne – WN *-mgl-* (62%); 3) tradycyjno-progresywne – PN *-miesz-* (100%); BN *-mdl-* (38%); 4) innowacyjno-progresywne – NN *jesli* (89%); BN *między* (49%).

Z zestawienia tego wynika, że w analizowanym zakresie najwyższym stopniem znormalizowania odznaczają się 4 obszary tekstowe: *Cresc*_{138–249}, *Cresc*_{250–267}, *Cresc*_{268–384} oraz *Cresc*_{573–591}, poświadczające wyłącznie i stosunkowo licznie (4 lub 3) warianty znormalizowane (objęte stanem pełnej lub niepełnej normalizacji) (zob. też tabela 2). Szczególnie wyróżniają się pod tym względem trzy pierwsze z wymienionych fragmentów tekstu – tworzą one bowiem zwarty obszar o znacznej objętości (*Cresc*_{138–384}), w którym wystąpiły wyłącznie w pełni znormalizowane (bezwyjątkowe); w dodatku jego dolna granica pokrywa się z podziałem tekstu wyznaczonym przez Piekarskiego. Najslabiej znormalizowanym pod względem fonetycznym obszarem tekstowym jest ostatni z wyodrębnionych fragmentów tekstu *Ksiąg* – *Cresc*_{613–R10v}, poświadczający tylko 2 warianty normotwórcze i aż 5 wariantów usytuowanych poza normą. Zwraca również uwagę fakt, iż w obszarze zawierającym się w szpal- tach 1–429 struktura fonetyczna tekstu w omawianym zakresie tworzona jest w głównej mierze przez warianty o charakterze regresywnym, natomiast od szpalaty 430 aż do końca *Cresc* proporcje między wariantami regresywnymi i progresywnymi są albo wyrównane (*Cresc*_{511–572} i *Cresc*_{592–612} – po 3 warianty),

albo nierówne na korzyść form progresywnych ($Cresc_{430-510} - 3$ warianty regresywne // 4 warianty progresywne, $Cresc_{573-591} - 1 // 2$, $Cresc_{613-R10v} - 3 // 4$). Na podstawie tej obserwacji można zatem wnioskować o bardziej postępowym charakterze drugiej części tekstu ($Cresc_{II}$).

Poczynione obserwacje kontrastują z wynikami bliźniaczych analiz dokonanych na materiale graficznym, a także fonetycznym (oboczność *się // sie*). Stopień znormalizowania sposobów oznaczania fonemów /i/, /j/, /u/, /v/, /ć/, /t/, /c/ i /s/ w poszczególnych fragmentach *Cresc* przedstawia się inaczej. Najsilniej znormalizowanymi pod tym względem częściami tekstu są części: początkowa ($Cresc_{1-11}$, 58% wariantów normotwórczych) i końcowa ($Cresc_{R7-R10v}$, 66% wariantów normotwórczych). Część $Cresc_{138-384}$, która w niniejszej analizie wyróżnia się najwyższym poziomem znormalizowania, w odniesieniu do zjawisk graficznych charakteryzuje się ogólnie dość niskim stopniem stabilizacji (50,5% wariantów normotwórczych) – zaznaczyć jednak należy, że w zawierającym się w nim obszarze tekstowym $Cresc_{250-384}$ odsetek wariantów ustabilizowanych na tle pozostałych fragmentów jest najniższy (47% wariantów normotwórczych)³⁹. W przypadku tekstowo zróżnicowanego stopnia ustabilizowania fonetycznej oboczności *się // sie* pełnym znormalizowaniem (norma małopolska: przy czasowniku – forma bez samogłoski nosowej, po przyimku – forma z samogłoską nosową⁴⁰) charakteryzuje się obszar tekstu stanowiący jego większą część, zawierający się w szpaltach 249–R10v (czyli od środka składki L do końca tekstu) – w obszarze tym mieści się, co prawda, obszar zinterpretowany w przedstawianej analizie jako znormalizowany ($Cresc_{138-384}$), ale równocześnie zawiera się w nim olbrzymi objętościowo fragment tekstu o stosunkowo dużej chwiejności stosowania wariantywnych form ($Cresc_{613-R10v}$, także $Cresc_{592-612}$)⁴¹. W przypadku zjawisk graficznych i oboczności *się // sie* – w odróżnieniu od oboczności omówionych w niniejszym artykule – nie zaznacza się też postępowość $Cresc_{II}$. W zakresie zjawisk graficznych liczba wariantów progresywnych jest w zasadzie w całym tekście zbliżona i wynosi od 42 do 46%; wyjątek stanowi jedynie obszar końcowy tekstu ($Cresc_{R7-R10v}$), gdzie odsetek ten jest nieco wyższy i wynosi 51%⁴². Jeszcze bardziej pod tym względem kontrastują ze sobą charakterystyki stanów porównywanych oboczności fonetycznych w $Cresc_{II}$ – używaniu progresywnych wariantów *jesli, między, -miesz-* w tym fragmencie tekstu towarzyszą w pełni znormalizowane w pozycji przyczasownikowej użycia beznosówkowych wariantów regresywnych zaimka *się*⁴³.

³⁹ Ibidem, s. 362–363.

⁴⁰ Zob. idem, *Oboczność „mię cię się // mie cie sie”...*, s. 145.

⁴¹ Ibidem, s. 142.

⁴² Idem, *Wariantywność graficzna...*, s. 362–363.

⁴³ Idem, *Oboczność „mię cię się // mie cie sie”...*, s. 142.

5. Zakończenie

Przeprowadzona analiza, będąca składową częścią realizacji postulatu uzupełniania przeprowadzonych badań tekstowego zróźnicowania dystrybucji graficznej *Ksiąg o gospodarstwie* Piotra Krescentyna o analogiczne badania zjawisk językowych, potwierdza wnioski o silnym zróźnicowaniu normy tekstowej również w zakresie oboczności fonetycznych ograniczonych do pojedynczych leksemów lub grup leksemowych. Obok segmentacji tekstu znanej już z innych badań przeprowadzona analiza ujawniła 3 nowe granice tekstowe występowania różnych stanów obocznościowych (510/511, 591/592 i 612/613). Zaznaczająca się w tekście *Ksiąg* mozaika stanów graficznych i językowych jest ogromnym wyzwaniem interpretacyjnym – z każdą kolejną analizą stopień jej skomplikowania rośnie. Niniejszy artykuł pokazał jeszcze jedną cechę charakteryzującą ujawnianą sieć dyferencjacji tekstowych – zarówno pod względem stopnia znormalizowania, jak i w zakresie stosowania form progresywnych stany oboczności graficznych i stany opozycji fonetycznych właściwe dla poszczególnych obszarów tekstowych przybierają inną, często zasadniczo odmienną charakterystykę – obszary cechujące się wysokim stopniem znormalizowania pisowni odznaczają się stosunkowo znaczną chwiejnością występowania wariantywnych form fonetycznych. Trudno na tym etapie badania zjawisk omawianego typu szczegółowo i arbitralnie orzec, jakie mechanizmy stoją u podstaw takiego zróźnicowania tekstowego przeanalizowanych dotąd zjawisk graficznych i językowych. Wydaje się jednak, że z dość dużym prawdopodobieństwem można je wiązać z opracowywaniem tekstu przez co najmniej kilku zecerów – fakt ten bowiem zdaje się już nie ulegać wątpliwości, o czym po raz kolejny przekonują również wyniki zaprezentowanej analizy (sieć wyłonionych w jej toku różnic tekstowych w swojej części da się wpisać w segmentację tekstu dokonaną na podstawie analizy dystrybucji tekstowej form graficznych). Nie ulega też wątpliwości, że granica tekstowa wyznaczona przez Piekarskiego jest nie tylko granicą dotyczącą zjawisk typograficznych, ale również graficznych i językowych (fonetycznych). Czy jednak rzeczywiście jest ona miejscem, w którym prace nad tekstem przerwano na około dziesięć lat? Dane dotyczące zmienności poświadczeń części zjawisk fonetycznych (a także graficznych) sugerują, że znacznie wymowniejsza pod tym względem jest granica przebiegająca między szpaltami 137/138. Nie ulega wątpliwości, że zagadnienie to nadal wymaga pogłębionych studiów obejmujących nie tylko inne zjawiska fonetyczne (zwłaszcza wyraźnie zróźnicowane tekstowo zjawisko tzw. wtórnej nosowości), ale również fleksyjne⁴⁴.

⁴⁴ Prace nad artykułami poświęconymi zróźnicowanej dystrybucji zjawiska wtórnej nosowości oraz oboczności fleksyjnych są już w stadium zaawansowanym – ukażą się w postaci kolejnych artykułów publikowanych w czasopiśmie językoznawczych.

Tabela 1. Stopień i zakres tekstowego różnicowania oboczności fonetycznych w *Cresc*

Obszar tekstowy	jestli	jesli	D%	-mdl-	-mgl-	D%	między	między	D%	-mieszki-	-mieszki-	D%	$\Sigma D\%$
<i>Cresc</i> ₁₋₁₁				2 50%	2 50%	39,0				3 100% ^{PN}	-	41,0	80,0
<i>Cresc</i> ₁₂₋₆₀				1 11%	8 89% ^{NN}	76,5				10 59% ^{WN}	7 41%		76,5
<i>Cresc</i> ₆₁₋₁₃₇				7 87,5% ^{NN}	1 12,5%	87,5			60,0				128,5
<i>Cresc</i> ₁₃₈₋₂₄₉				-	3 100% ^{PN}	100,0							100,0
<i>Cresc</i> ₂₅₀₋₂₆₇	233 100% ^{PN}	-	100,0	6 100% ^{PN}	-	94,0							94,0
<i>Cresc</i> ₂₆₈₋₃₈₄													60,0
<i>Cresc</i> _{381a-429}				3 6%	45 94% ^{NN}			6 40%	50,0				50,0
<i>Cresc</i> ₄₃₀₋₅₁₀								27 90% ^{NN}	75,0	61 100% ^{PN}		41,0	75,0
<i>Cresc</i> ₅₁₁₋₅₇₂								3 15%					177,0
<i>Cresc</i> ₅₇₃₋₅₇₉	-	2 100% ^{PN}	100,0			29,0							100,0
<i>Cresc</i> ₅₈₀₋₆₀₄	16 100% ^{PN}	-	89,0	6 35%	11 65% ^{WN}			37 63% ^{WN}	48,0				89,0
<i>Cresc</i> _{605-R.10v}	5 11%	42 89% ^{NN}											
$\bar{x}(D\%)$		96,3			76,0		58,25				41,0		93,6

D% – odsetkowy dystans między wariantami należącymi do obszarów o różnicowanych pułapach ich poświadczeń; $\Sigma D\%$ – suma odsetkowego dystansu między wariantami należącymi do obszarów o różnicowanych pułapach ich poświadczeń; $\bar{x}(D\%)$ – średnia arytmetyczna odsetkowego dystansu między wariantami należącymi do obszarów o różnicowanych pułapach ich poświadczeń.

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 2. Struktura fonetycznej normy tekstowej w poszczególnych częściach *Cresc*

Obszar tekstowy	Warianty znormalizowane				Σ	Warianty nieznormalizowane				Σ	Razem warianty	
	regresywne		progresywne			regresywne		progresywne			regr.	progr.
	trad.	innow.	trad.	innow.		trad.	innow.	trad.	innow.			
	2	–	1	–		3	–	1	1		–	2
<i>Cresc</i> _{1–11}	2	–	1	–	3	–	1	1	–	2	3	2
<i>Cresc</i> _{12–60}	2	1	–	–	3	–	1	2	–	3	4	2
<i>Cresc</i> _{61–137}	2	–	2	–	4	–	2	–	–	2	4	2
<i>Cresc</i> _{138–249}	2	1	1	–	4	–	–	–	–	–	3	1
<i>Cresc</i> _{250–267}	2	–	1	–	3	–	–	–	–	–	2	1
<i>Cresc</i> _{268–384}	2	1	–	–	3	–	–	–	–	–	3	–
<i>Cresc</i> _{381a–429}	1	1	–	–	2	1	–	–	1	2	3	1
<i>Cresc</i> _{430–510}	2	1	1	–	4	–	–	2	1	3	3	4
<i>Cresc</i> _{511–572}	1	1	1	1	4	1	–	1	–	2	3	3
<i>Cresc</i> _{573–591}	1	–	1	1	3	–	–	–	–	–	1	2
<i>Cresc</i> _{592–612}	2	–	1	–	3	–	1	1	1	3	3	3
<i>Cresc</i> _{613–R.10v}	–	–	1	1	2	2	1	1	1	5	3	4

Źródło: opracowanie własne.

Marek Osiewicz

**Different Textual Scope of Phonetic Variant Forms
in *Księgi o gospodarstwie* by Piotr Krescentyn from 1549**

The article is a continuation of studies concerning textual differences in distribution of variant phonetic forms. The analysis covers the forms being a part of four variances: *jestli // jeśli, -mdl- // -mgl-, między // między* and *-miesz- // -mięsz-*. Different textual distribution of the studied forms proved to be significant – not only revealed the segmentation of text known from previous analysis (graphical and phonetic), but also 3 new, previously unknown text boundaries extending between the columns 510/511, 591/592 and 612/613. The strongest relationship with the job of a compositor is indicated by textual repartition of forms belonging to two variances: *między // między* i *jestli // jeśli*. With regard to the analysed forms the central part *Cresc* is most standardized, contained in the columns 138-384, whereas the most progressive (containing the greatest number of progressive variants) – is the section of text including the columns 381a–R10v. The completed study has also demonstrated that the boundary between the cluster Q and R established by Kazimierz Piekarski on the basis of a typographical analysis is also the boundary of occurrence of certain phonetic phenomena.

KEYWORDS: Polish language of the 16th century, 16th-century printed material, linguistic variance, language norm, historical phonetics.

dr hab. Marek Osiewicz – Zakład Lingwistyki Antropologicznej, Instytut Filologii Polskiej Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, specjalizacja: historia języka polskiego; zainteresowania naukowe: polszczyzna pierwszej połowy XVI wieku, grafia, fonetyka, fonologia i morfologia historyczna, metodologia badań językoznawczych.